

Фиалко, Е. Е. 2014. Происхождение и эволюция одного из типов золотых аппликаций скифского времени. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*, XVII, с. 154—175.

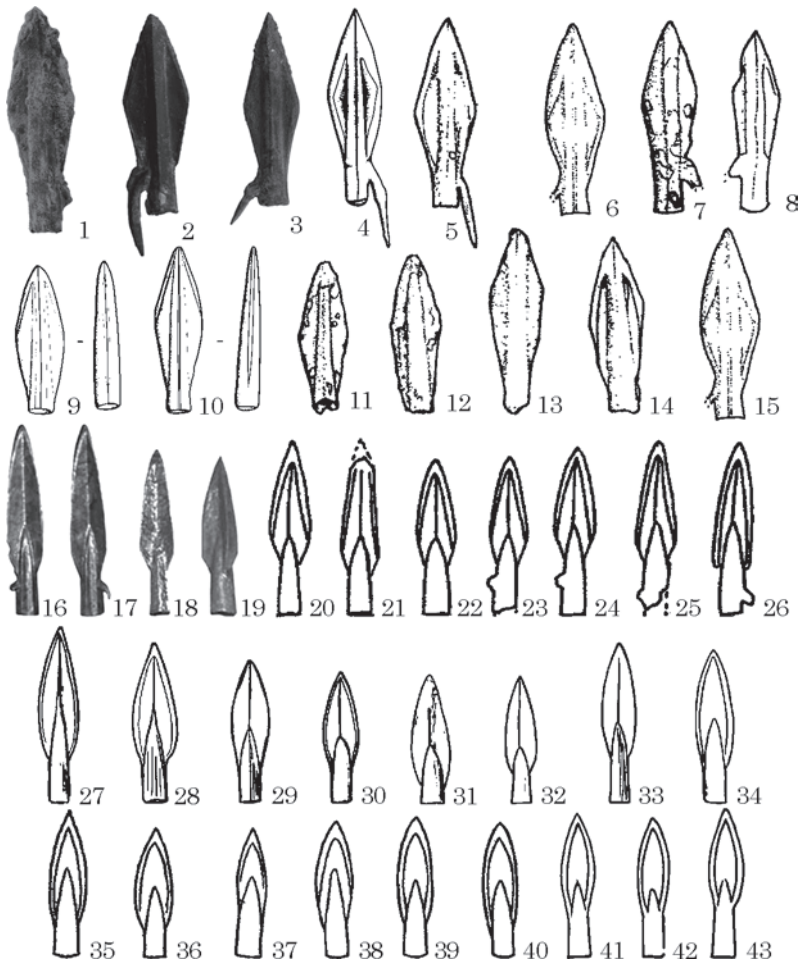
Хельмут-Крамбергер, А. 2015. Хронология и распространение золотых нашивных бляшек в раннескифское время (VIII—VII вв. до н. э.). *Stratum plus*, 3, с. 167—182.

Чугунов, К. В. 2018. Цари и боги Азиатской Скифии (по материалам кургана Аржан 2. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 25—34.

## ПРЕДМЕТИ СКИФСЬКОГО ТИПУ З ФОРТЕЦЬ УРАРТУ

*С. В. Махортих*

Урартські фортеці Аяніс та Кармір-Блур містять численні скифські (у широкому розумінні цього слова) матеріали. Вони включають зброю (бронзові наконечники стріл), предмети кінського спорядження (залізні та кістяні псалії, вуздечні пронизи) та вироби, оформлені у скифському звіриному стилі (рисунок) (Питровський 1951; 1952; 1959; Рябкова 2009; 2012; Derin, Muscarela 2001; Çilingiroğlu 2005; 2018). Ці знахідки є важливим археологічним джерелом і незалежним хроноіндикатором, які конкретизують існуючі уявлення про час і характер взаємовідносин між кочовиками та різними державними утвореннями Близького Сходу. Типолого-хронологічний аналіз скифських старожитностей в урартському історико-культурному контексті свідчить про їх належність до різних хронологічних періодів та дозволяє виділити серед них ранні і більш пізні матеріали. Знахідки з Аяніса, представлені дволопатевиими наконечниками стріл з ромбічної та листоподібної формами голівок, бутеролью декорованої зображенням згорнутої тварини без виражених ознак котячого хижака, залізними прямими трьохпетельчатим та кістяним зооморфним псаліями, належать до числа найдавніших і фіксують контакти Урарту і скифів у другий — на початку третьої чверті VII ст. до н. е. Навпаки, археологічні матеріали з Карміра-Блура є пізнішими і вказують на активні контакти між урартами та скифами у другій половині VII ст. до н. е. та на початку VI ст. до н. е. Ці знахідки включають широкий асортимент наконечників стріл, в тому числі і трилопатеві різних модифікацій, бутероль прикрашену схематичним зображенням у вигляді хижака, що згорнувся, кістяні трьохдірчасті псалії з нижнім кінцем у вигляді копита і прямокутним виступом в середній частині, бронзові зооморфні вуздечні пронизки орнаментовані зображенням голови барана.



Бронзові наконечники стріл з фортець Урарту і їх східноєвропейські аналогії: 1—15 — Аяніс; 16—19, 27—34 — Кармір-Блур; 20—26 — Новозаведене II, курган 5; 35—40 — Реп'яхувата Могила, поховання 2; 41—43 — Китайгород. Масштаб зображень довільний

Таким чином, наявні дані не підтверджують гіпотезу про одночасне руйнування урартських фортець та повне знищення Урарту близько середини VII ст. до н. е.

## ЛІТЕРАТУРА

- Пиотровский, Б. Б. 1950. *Кармир-Блур I*. Ереван: АН Армянской ССР.
- Пиотровский, Б. Б. 1952. *Кармир-Блур II*. Ереван: АН Армянской ССР.
- Пиотровский, Б. Б. 1959. *Ванское царство (Урарту)*. Москва: Восточная литература.
- Рябкова, Т. В. 2009. Наконечники стрел скифского типа из Тейшебаини. В: *Пятая Кубанская археологическая конференция*. Краснодар, с. 328—334.
- Рябкова, Т. В. 2012. Уздечные принадлежности скифского типа из Тейшебаини. *Российский археологический ежегодник*, 2, с. 360—382.
- Derin, Z., Muscarella, O. W. 2001. Iron and bronze arrows. In: Çilingiroğlu, A. Salvini, M. (eds.). *Ayanis I*. Rome: Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, p. 189—217.
- Çilingiroğlu, A. 2005. Bronze arrowheads of Ayanis (Rusahinili Eiduru-kai): indicate ethnic identity? *Anatolian Metal*, III, p. 63—66.
- Çilingiroğlu, A. 2018. Ayanis fortress: the day after the disaster. In: Çilingiroğlu, A., Culha, Z. (eds). *Uartians: A civilization in the Eastern Anatolia*. Istanbul, p. 13—26.

## БРОДЯЧІ МЕТАЛУРГИ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

*С. Я. Ольговський*

Початок доби міді визначило ряд характерних ознак ремісничої діяльності, пов'язаних з металообробкою. На відміну від інших ремесел, освоєння металу відразу зумовило черговий розподіл праці, в результаті якого в середовищі металургів послідовно виділялись вузькі спеціалісти — гірники, металурги, ливарники. При цьому можна спостерігати і зворотній процес — універсалізацію майстрів по виготовленню готової продукції, які працюють на виїзді, виготовляють любу продукцію і виконують всі операції з металом. Тобто, по суті, це були бродячі майстри.

У Південно-східній Європі найдавніші вироби з міді у Сербії датуються V тис. до н. е. Хронологічний розрив між металевими знахідками Близького Сходу і Балкан дозволяють вважати металургійний досвід у Південно-Східній Європі автохтонним, оскільки на Балканах металурги, також як і на Близькому Сході, були забезпечені місцевою сировиною.

На території України власних покладів міді немає, а знахідки перших металевих виробів пов'язані із трипільською культурою. Хронологічно і за типологічними характеристиками цей матеріал близький виробам із Сербії та Болгарії, що традиційно пояснювалось балканськими витоками трипільської культури в